

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXVIII

CLASSE DES SCIENCES HISTRIQUES

N° 18

Reçu à la VI séance de la Classe des sciences historiques le 28 juin 2017

Rédacteur

MIHAÏLO VOJVODIĆ
Membre de l'Académie

BEOGRAD
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXVIII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

КЊИГА 18

Примљено на VI скупу Одељења историјских наука од 28. јуна 2017. године

У р е д н и к
академик
МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД
2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Технички уредник
Мира Зебић

Лектор
Младенка Савичић

Коректори
Невена Ђурђевић
Снежана Крсичић-Букарица

Тираж
300 примерака

Штампа
ПЛАНЕТА ПРИНТ, Београд

C A Д P Ж A J

Михаило Војводић, <i>Милораг Екмечић (1928–2015)</i>	1
Василије Ђ. Крестић, <i>Бечкеречки програм</i>	9
Vasilije Dj. Krestić, <i>Bečkerek Programme</i>	18
Десанка Ковачевић-Којић, <i>Двојно књиговодство у Дубровнику и Бенко Котруљевић (нови погледи)</i>	19
Desanka Kovačević-Kojić, <i>Double Entry Bookkeeping in Dubrovnik and Benko Kotruljević (New Aspects)</i>	34
Михаило Војводић, <i>Србија и балкански ратнови</i>	37
Mihailo Vojvodić, <i>Serbia and the Balkan Wars</i>	48
Гојко Суботић, <i>Ко су биле монахиње Јефимија и Евпраксија из најпачице на влашцијаници манастира Пућине?</i>	51
Gojko Subotić, <i>Who Were Nuns Jefimija and Evpraksija From the Inscription on the Epitaphion of Putna Monastery?</i>	61
Љубодраг Димић, <i>Повраћац у Европу. Југославија и питање европске безбедности на преласку из 60-их у 70-е године XX века</i>	63
Ljubodrag Dimić, <i>Return to Europe. Yugoslavia and the Question of European Security at the Turn of the Decade – from the 1960s to the 1970s</i>	95
Славенко Терзић, <i>Скадарски вилајет у другој половини XIX века. Опис руског конзулата у Скадру 1876. године</i>	97
Slavenko Terzić, <i>Vilayet of Skadar in the Second Half of the 19th Century. Description of the Russian Consulate in Skadar in 1876</i>	110

Рајко Кузмановић, <i>Улога науке и академија у развоју друштва</i>	111
Rajko Kuzmanović, <i>The Role of Science and Academies in the Development of the Society</i>	121
Christer Jorgensen, <i>Igniting the East. The Causes and Consequences of the 1875 Peasant Revolt in Bosnia-Herzegovina</i>	123
Кристер Јоргенсен, „Запалили и стоок“. Узроци и последице Босанско-херцеговачког устанка 1875. године	148
Душан Т. Батаковић, <i>Нови ревизионизам и стари стереотипи? Историографија о Србима и Србији након 1991. године</i>	149
Dušan T. Bataković, <i>New Revisionism and Old Stereotypes? On post-1991 Historiography on Serbs and Serbia</i>	170
Срђан Рудић, <i>Брачне везе босанске власите</i>	173
Srđan Rudić, <i>Marital Links of Bosnian Nobility</i>	188
Душан Берић, <i>Средњовековни почеци мађаризације</i>	189
Dušan Berić, <i>The Medieval Beginnings of Magyarization</i>	207
Марица Маловић Ђукић, <i>Которска патрицијска породица Бисте у средњем веку (14. и 15. век)</i>	209
Marica Malović Đukić, <i>Kotor Patrician Family of Biste in the Middle Ages (14th and 15th Centuries)</i>	222
Никола Б. Поповић, <i>Негоумице о Начертанију</i>	225
Nikola B. Popović, <i>Dilemmas About Načertanije</i>	251
Слободан Шоја, <i>La saga napoléonienne en Bosnie dans l'histoire et la littérature</i>	253
Слободан Шоја, <i>Наполеонска сага у Босни у историји и књижевности</i>	264
Маја Лаковић, <i>Руско посланство у Константинопољу и грчко-бугарски црквени спор (1856–1861)</i>	267
Maја Laković, <i>Russian Embassy in Constantinople and Greek-Bulgarian Ecclesiastical Dispute (1856–1861)</i>	280
Бранко Бешлин, <i>Борба либерала за превласћу у Друштву српске словесности и Матици српској (1864–1866)</i>	281
Branko Bešlin, <i>Struggle of Liberals for the Supremacy at the Society of Serbian Letters and Matica srpska (1864–1866)</i>	298

Ђорђе Микић, <i>Италијанизација у Трсту и околини у другој половини XIX века</i>	301
Đorđe Mikić, <i>Italianisation in Trieste and the Environs in the Second Half of the 19th Century</i>	327
Недељко В. Радосављевић, <i>Српска православна црквеношколска оштина у Мостару</i>	329
Nedeljko V. Radosavljević, <i>Serbian Orthodox Church-Educational Municipality in Mostar</i>	349
Константин В. Никифоров, <i>Короткий балканский век перед Великой войной</i>	351
Константин В. Никифоров, <i>Крајњи балкански век уочи Великог рата</i>	361
Милош Ковић, <i>Босна и Херцеговина и Сарајевски атентат у британској штампи (29. јун – 2. јул 1914)</i>	363
Miloš Ković, <i>Bosnia and Herzegovina and the Sarajevo Assassination in the British Press (29 June – 2 July 1914)</i>	372
Александар Растовић, <i>Сетон Војсон о српској политичкој елити</i>	375
Aleksandar Rastović, <i>Seton-Watson About the Serbian Political Elite</i>	395
Петар В. Крестић, <i>Александар Арнаутовић, Из предгробних мемоара (Рат/Војска/Кабинет министара/Бугарски рат/Албанија/Посланство у Паризу)</i>	397
Petar V. Krestić, <i>Aleksandar Arnautović, From Pre-Grave Memoirs (War/Army/Minister's Cabinet/Bulgarian war/Albania/Embassy in Paris)</i>	413
Душан Топаловић, <i>Развој шведско-српских трговинских веза и конзуларних односа до 1914. године</i>	415
Dušan Topalović, <i>Review of Development of the Swedish-Serbian Trade and Consular Relations Until 1914</i>	441
Боривоје Милошевић, <i>Владимир Ђоровић на Велеиздајничком процесу у Бањој Луци 1915–1916. године</i>	443
Borivoje Milošević, <i>Vladimir Ćorović at the High-treason Process in Banja Luka in 1915–1916</i>	460
Биљана Вучетић, <i>Стенли Харти Озборн, амерички лекар у Србији 1915. године</i>	461
Biljana Vučetić, <i>Stanley Hart Osborn, An American Doctor in Serbia in 1915</i>	475

Jean-Paul Bled, <i>Le mythe de François-Joseph</i>	477
Жан-Пол Блед, <i>Франц Јозеф и његов мит</i>	484
Јована Шалјић, <i>Осман Ђикић и његов џајрећ</i>	485
Jovana Šaljić, <i>Osman Đikić and his Struggle</i>	500
Горан Латиновић, <i>Југословенско-италијански економски односи (1934–1936)</i>	501
Goran Latinović, <i>Yugoslav-Italian Economic Relations (1934–1936)</i>	510
Мира Радојевић, <i>Демокрајтска сјџранка и Сјоразум Цвејковић–Мачек</i>	513
Mira Radojević, <i>Democratic Party and the Cvetković–Maček Agreement</i>	531
Драга Мاستиловић, <i>Срби из долине Неретве и Сјоразум Цвејковић–Мачек 1939. ѓодине</i>	533
Draga Mastilović, <i>Serbs From the Neretva Valley and the Cvetković–Maček Agreement of 1939</i>	549
Војислав Павловић, <i>Мисија Вилијема Донована на Балкану, јануар–фебруар 1941.</i>	551
Vojislav Pavlović, <i>Mission of William Donovan in the Balkans January–February 1941</i>	564
Зоран Лакић, <i>Црна Гора у научном гјелу академика Милорада Екмечића</i>	565
Zoran Lakić, <i>Montenegro in the Scientific Work of Academician Milorad Ekmečić</i>	572
Е. Ју. Гуськова, <i>Сообщения ЦК КПЮ о состоянии межнациональных отношений в республиках Югославии в первое десятилетие после второй мировой войны</i>	573
Јелена Гускова, <i>Извештаји ЦК КПЈ о сјању међунационалних односа у рејубликама Југославије у првој деценији после Другог свејског рајта</i>	586

Одељење историјских наука Српске академије наука и уметности посвећује овај број Гласа академику Милораду Екмечићу који је у њој провео више деценија најпре као члан ван радног састава, да би потом био преведен у статус редовног члана. Академик Милорад Екмечић је био оснивач и дугогодишњи председник њеног Одбора за историју Босне и Херцеговине и члан више других одбора. Са успехом је обављао и дужност члана њеног Председништва. Академик Екмечић је био један од најугледнијих српских историчара, чије стваралаштво представља научну заоставштину немерљиве вредности. Његови радови јединствени су по богатој подлози која му је послужила за аналитичко расуђивање и синтетичко излагање. Оригинална тумачења и бриљантни закључци, исказани једноставним али изражајним језиком, зрачили су код њега особитом свежином.

Овај зборник садржи 33 оригинална рада и уводни рад посвећен академику Милораду Екмечићу. Потпуна библиографија радова академика Екмечића објављена је у традиционалној серији библиографија угледних академика.

Редакциони одбор

ЧЛАНОВИ РЕДКЦИОНОГ ОДБОРА:

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ, уредник
ВАСИЛИЈЕ КРЕСТИЋ
ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ
ГОЈКО СУБОТИЋ
ЉУБОДРАГ ДИМИЋ
СЛАВЕНКО ТЕРЗИЋ
МИЛОШ КОВИЋ, секретар

БОРЂЕ МИКИЋ

ИТАЛИЈАНИЗАЦИЈА У ТРСТУ И ОКОЛИНИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА

УВОД

Питање италијанизације неиталијанског становништва у Трсту и околини у другој половини XIX века представља, у односу на ранија раздобља, посебну фазу, коју увелико карактерише развој националног питања. Основу италијанизацији, не само Трста и његове околине, него и других места и градова у којима се сретало италијанско и словенско становништво, давали су италијански градски становници који говоре матерњим језиком и имају развијенију културу од околног становништва. Употребом италијанског језика у свим сегментима друштва: државној управи, културно-просветним и црквеним институцијама, као и свакодневном животу, замењивале су се постепено и навике, што је доводило до италијанизације.

Снагу италијанизацији Трста и околине давала су и аутономна политичка права тршћанске општине која је добила 1382, стављањем „под заштиту Хабсбуршког Дома“, чиме је задржала „извесне привилегије, од којих су најважније биле оне, које су потпуно чувале општинску самоуправу“. Ако је аутономија у раздобљу од пет векова пролазила кроз разне промене, било да је влада налазила „да није политички опортуно да Тршћани буду у положају који се разликује од оних у другим покрајинама Монархије, било да је сматрала да природа тих привилегија не одговара више савременом духу“, она је 1869. Трсту дала грађански Статут, који је поново „тачно одређивао границе тршћанске аутономије“. На основу тог

документа тршћанска општина је уживала повластице какве није имала ни једна друга област у Монархији.¹

Италијанизација Трста је од средине XVIII века повезана са његовим значајнијим развојем и услед тога досељавањем других народа који су формирали веће или мање колоније. Процес насељавања странаца у тај аутономни приморски град и лучко место, био је снажан и привлачан, посебно од када му је царица Марија Терезија, својом меркантилистичком политиком, помогла да се развија, а он, због пада Дубровника под Аустрију, постао главна скела.²

Мада су о Трсту, старом римском месту, исписане бројне значајне књиге и то о свим областима његовог друштвеног живота,³ па и о италијанизацији, ипак она до сада није довољно расветљена. Деценијама чуван и запостављен архивски материјал – извештаји српских конзула у Трсту од 1884. па до краја XIX века, рађени у циљу спречавања италијанизације Словена, послужили су као потка настанку овог рада.

ТРШЋАНСКА ВЛАСТ И ИТАЛИЈАНИЗАЦИЈА

Грађанским Статутом из 1869. тршћанска општина и њени представници – одборници, као и тршћанска покрајина (провинција) стекли су истовремено политички ауторитет првог степена у свим гранама администрације, као и све друге провинције у Монархији. Покрајина са својом скупштином – дијетом – тј. народним представништвом, била је позвана да претреса покрајинске законе које је тражила централна влада у Бечу, или када би то питање покренули поједини општински одборници, обзиром да су истовремено били и скупштински посланици. Престанак и претварање општинске функције одборника у покрајинске заступнике одвијао се на основу царског указа о отварању седница покрајинских скупштина.⁴

Главне институције у изградњи националне свести у развоју и учвршћењу политике италијанизације постали су покрајински сабори, посебно онај у Трсту, од његовог оснивања на основу куријалног система 1861/62. године. Изборна реформа из 1873. године дала је право бирачима

¹ Архив Србије, Београд, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, И/26, Трст 10. јуна 1897, пов. бр. 74(1736); у даљем тексту (АС, МИД, ПО)

² Ђ. Микић, *Српски конзулати и српска колонија у Трсту крајем XIX века*, Зборник о Србима у Хрватској 7, Београд 2009, 182–183.

³ Опширно: Pietro Zovatto, *La stampa cattolica Italiana e Slovena a Trieste*, Università degli studi di Trieste, Facoltà di magistero, Del Bianco Editore 1987.

⁴ АС, МИД, ПО, И/26, Трст 10. јуна 1897, пов. бр. 74(1736).

да сами бирају посланике у централни парламент у Бечу.⁵ Носиоци тог процеса били су Италијани, припадници и представници горњег друштвеног слоја – земљопоседници и буржоазија. Били су то грађани Трста који су уживали веће изборно право поделом на изборна тела, за разлику од околног становништва које је било подељено на мање изборно тело. У вароши је изборно тело морало бирати по 12 представника или одборника, а сваки разред на селу по једног, што је омогућавало италијанизацију у изборној борби између Италијана и Словена. И Сабор и Општински одбор Трста, у зависности када је шта био, бројао је 48 варошких и шест околних представника, или одборника. У неравноправном односу снага, први су представљали Италијане и носили италијанизацију, а други Словене и штитили словенске народне интересе. Изборна права заснивала су се искључиво на имућном цензусу, по којем су бирачи били подељени на известан број каста, које су у свакој покрајини биле скоро различите у избору броја мандата. Ти мандати различитих класа били су у Трсту тако распоређени, да их је највише било у првој: племству и најимућнијем грађанству, а најмање у сиромашном сталежу.⁶

Имајући у виду улогу италијанске већине у италијанизацији у општинском одбору и покрајинском сабору, конзул Давичо је у свом извештају нагласио: „Сабор вароши и околине Трста био је уникат у свету.“ Сабор и Тршћанска аутономна општина имали су исти делокруг рада, с тим што је она имала егzekутивну власт и већи простор за деловање. Чланови општинског одбора, за разлику од саборских заступника, једино нису имали право имунитета. Чудна двострука улога, час општине час сабора, заснивала се на закону о изборима за Земаљски сабор из 1860. године, у којем је подробно прописана одредба за сваки сабор. У том закону стоји: „Општински одбор Трста уједно је и Сабор.“ На основу тога, конзул Давичо сматра да ако је неки дрски тршћански начелник желео да се отараси сабора, могао је тај члан тумачити као да је сабор излишан, пошто већ функционише општински одбор. Конзул је сматрао „да за њим Словени не би заплакали, јер је тај Сабор био присвојио сву власт, и био постао држава у држави“. У почетку је он, под утицајем италијанских револуционара, доносио најлибералније законе „о свему и свачему“, као нпр. о грађанском браку, слободи вероисповести, смањењу пореза, општем праву гласа, итд. А кад је у сабору примећено „да у Бечу и у Парламенту имају врло мало укуса за његове подвиге“, његови чланови постали су „мало хладнији и умеренији, напуштајући ћутке многе повластице, које је држао да има“.⁷

⁵ М. Екмечић, *Сиварање Јужнославије II*, Београд 1989, 206–207.

⁶ АС, МИД, ПО, И/26, Трст 10. јуна 1897, пов. бр. 74(1736).

⁷ Исто, ПО, И/33, Трст 15. јануара 1898, пов. бр. 14(158).

Носиоци италијанизације били су политички и административни становници за које конзул Давичо каже да потичу од италијанизованих Словена. Као такви, ти чиновници били су сувише „млако и слабо одушевљени да политичкој управи дају маркирани карактер, а камоли тршћанском друштву да сугеришу идеју јединства и заједничких интереса са центром аустријске државне области“. Креатор те политике био је Риналдини, дугогодишњи намесник тршћанске области, Италијан родом из Падове. У Трсту је почео и завршио каријеру. Непрестано је „култивисао“ своју „извештачену и сервилну лојалност аустријском двору“, на шта су се „отменији грађани глушили“. Таквим држањем, праћеним „корупцијом и шпијунажом“, Риналдини није допринео да „тршћанско друштво излечи од равнодушности са поданичком верношћу и аустријским патриотизмом“.

Италијанској политици у Трсту донекле је допринео и бечки двор. Тако је конзул Давичо приметио да је до 1898. протекло 16 година од како је ту варош посетио цар и да је она престала да буде стална резиденција аустријских надвојвода. Такву аустријску политику карактерисала је и аустријска војска у Трсту. Иако је у том граду ратна морнарица са својим административним особљем „била бриљантно заступљена и њен контраадмирал Минутило био врло љубазан човек“, он није могао да створи аустријски државни друштвени амбијент, већ се уклопио у доминантни италијанизирани простор. За стварање аустријског државног амбијента у повереној војној кући није имао средстава, ни звучних аристократских имена, богатих официра у кору, већ сиромашне синове бивших виших чиновника, који су живели скромно од плате, а њихове жене највећим делом су биле из Граца, Баварске и осећале се Немецама. Све то условило је да војни и врло активни сталез не преноси аустријски државни интерес на тршћанско друштво, већ се напротив, тако ствара већа забуна и они служе као „стафажа при раскожним обједима тршћанске немаћке колоније богатих индустријалаца и трговаца“. Ту неповољну ситуацију по националну државну политику Аустрије у Трсту није могло да побољша ни нешто повољније стање у тршћанској сувоземној војсци. Сliku о њој је конзул Давичо заснивао на врло отменом и интелегентном команданту гарнизона, генералу Ловету за кога каже да је за кратко време стекао опште поштовање и симпатије свих слојева тршћанског друштва и да се то осетно преносило на њему потчињени официрски кор, чије чланове до скоро није радо примала ни једна боља кућа. Његова жена, достојна таквог човека, потицала је из куће некадашњег аустријског генерала Консуна Михаиловића, који је неко време службовао и у Србији, а умро у Цариграду. Говорила је српски и према Србима је показивала осетне симпатије. Због слабог здравља није водила „отворену друштвену кућу“, која је могла бити стожер бољег тршћанског друштва. Као и она, и њен

муж био је „искрени пријатељ Словена, нарочито Јужних и српских, чији је језик лепо говорио“.⁸

ИТАЛИЈАНИЗАЦИЈА ИЗБОРНИМ ТЕЛИМА

Пошто је Трст са околином уживао специјалну општинску конституцију, која није подлегала закону о општинама, који је важио за остале општине у Монархији, ту су изборна тела и избори били двоструки. Такви двоструки избори проведени су у фебруару и марту 1897. за чланове општинског одбора и за представнике у Бечком парламенту.

Општински избори имали су нарочиту важност због специфичности тршћанског општинског одбора који се једном годишње претварао у покрајинску скупштину – дијету – па су тако одборници општине били једном и заступници покрајинске скупштине. То је, према конзулу Давичу, „био узрок што се око избора општинских одборника Трста водила тако страшна борба, заснована на вишевековним аутономним правима“. У Трсту и околини, услед великих права и преимућства скупштине са двоструким представничким карактером – општинским и покрајинским – изборна борба била је веома велика и оштра, пошто је бирачима – Италијанима и италијанизованом становништву – налагано да „воде рачуна о народно-сним питањима и односима поиталијанчене општине, односно Сабора са царском владом“.

У изборима за Царевинско веће, Трст је од 1873. посланике слао директно. Од избора 1885. била су три италијанска посланика и један словенски, док су обе стране од 1891. имале по два посланика.⁹

Избори 1897. обављени су у незнатно измењеном изборном систему у Монархији. После двадесетогодишње узалудне агитације против постојећег изборног система, бечка влада, услед стављања социјалиста из свих својих главних центара, па и Трста на чело покрета за изборну реформу, а да би спречила „већу несрећу“, приморана је да прошири право гласа. Изборна реформа у демократском духу задавала је влади доста труда и посла, због тога што је Бечки парламент био састављен скоро од самих аристократа и велепоседника. Принуђена да учини извесне уступке, покушала је „да се извуче са што мање обавеза, задржавајући исти стари изборни режим, уз истовремено повећање броја посланика“. Створено је ново изборно тело, које је названо „општа курија“, а бирало је нове посланике. У „курији“ су били уписани сви аустријски поданици који су навршили 24 године живота и који су могли доказати да су у изборном месту

⁸ Исто, Трст 28. фебруара 1898, пов. бр. 36(582).

⁹ Исто, ПО, И/26, Трст 22. фебруара 1897, пов. бр. 5(550).

боравили најмање шест месеци. Том реформом постојеће класе бирача ништа нису изгубиле од свог права, пошто је дато „неко задовољење сиромашној класи која до тада није била у довољној мери заступљена у Бечком парламенту“. Није се осетно изменио „ни конзервативни карактер државе и парламента, јер се ‘општа курија’, са свега 72 мандата, губила међу 393 посланика из редова племства и велепоседника“. Влада је, ради већег јемства против демократије, у нови закон унела право „да бирачи који су приступили једној курији или класи, могу гласати и при избору посланика из нове „опште курије“. С тим „опрезним одредбама“ изборна реформа је могла да продре у Бечки парламент.¹⁰

Изборима у Трсту 1897. посебно обележје су дали италијански иредентисти, који тада први пут излазе на изборе. Пре тога, у раздобљу од 30-ак година „нису хтели ни да чују да се користе политичким правима аустријских грађана“. Њихова политичка пасивност проистицала је из опортунизма и политичког осећања, тј. патриотске сентименталности. Као иредентисти, полазили су од гледишта, да је „Рим морална престоница свију земаља где влада италијански језик“, па зато „нису хтели да шаљу своје заступнике у Бечки парламент“. Политиком неулажења у изборну борбу у Трсту, иредентистичка Либерално-народна странка није могла да буде од велике користи тршћанским пријатељима Италијана, јер је тиме остављала „слободно поље владиним кандидатима који су одлазили у Беч да појачају владину већину, и не помишљајући да министрима праве било какве сметње“. Тиме је та странка, каже конзул Давичо „ишла и нехотице на руку Словенцима и Хрватима“. Сматрајући Трст за моралну престоницу италијанског покрета потчињеног хабзбуршком дому, ни Италијани у Истри, Фријани, Далмацији и Терану такође нису слали своје заступнике у Бечки парламент, па су тако Словени добијали веће могућности.

На промену односа иредентистичких Италијана према изборима за Бечки парламент, по свој прилици утицао је тршћански намесник Риналдини, плашећи „иредентистичке Италијане опасношћу која им прети од Словена ако и даље остану пасивни“. Такође је могуће да су они и „сами увидели да је политика осећаја по њих штетна“.¹¹ Та промена преклопила се са променама политичких снага у Аустрији. Дакле, немачка владајућа већина гледала је мирно на напоре тршћанских Италијана да зауставе продирање и јачање Словена, али је настојала да помогне тршћанске иредентисте, како би пригушила њихове сплетке и тежње за сједињењем са Италијом. Иако је бечка влада често и панично настојала да тршћанског Италијана претвори у Немца, никада то није успела. После губитка превласти немачке странке у Бечу и пада у други ред, влада је почела „пока-

¹⁰ Исто, ПО, И/26, Трст 10. јуна 1897, пов. бр. 74 (1736).

¹¹ Исто.

зивати извесну наклоност према свим Словенима Јадранског приморја“. Таква наклоност је допринела да, почињањем изборне борбе 1897, варош Трст ступи у отворену борбу са бечком владом. Такав однос Трста према влади ни најмање није користио његовим материјалним интересима. Напротив, штетио је и граду и његовој аутономији. У заоштреним односима Трста са централном влашћу, она почиње да тумачи „Грађански штатут“ у ограничавајућем реакционарном смислу и духу, плашећи се „да претерана самоуправа не заведе Тршћане на превратничке тежње“. Чинећи све да што више ограничи општинску самоуправну аутономију Трста, влада је настојала да је доведе у исти ред са другим општинама у Монархији, или сузбије из разлога што је према Словенима поступала варварски, гонећи их немилосрдно и одричући им право говора.¹² У Бечу је било све мање стрпљења за понашање тршћанске општине према Словенима. Ипак добро упућени у политичке односе у Трсту сматрали су да се за Италијане жели „да сачува Трст и Истра“.

У изборној борби 1897. Италијани су се ангажовали у свим местима где се говори италијански и придржавали се тактике и статута једног парламентарног клуба из Италије.¹³

У тим изборима агитација Италијана била је „жива и страсна“, а „шансе неизвесне“. У Трсту и околини биле су четири варошке странке: Либерално-народна (непомирљивији Италијани), Владина странка (умерени Италијани) и Словени, а у околини само Словени и Либерално-народна странка. Италијанска Либерално-народна странка је за кандидате истакла најугицајније људе из Трста: др Гвида Д'Анђелија адвоката, др Атилија Хортиниса и библиотекара Мауронера. Др Д'Анђели, донедавни председник италијанског иредентистичког клуба у Трсту, сматран је „за човека коме предстоји велика будућност“. Др Хортинис, иначе чувени књижевник, писао је о класичарима из раздобља од 1300. године, историјско-етнографске есеје о Јадранском мору, а најзначајнија му је студија о *Декамерону*. Кандидати те странке сматрани су за најмоћније и врло образоване грађане Трста и у односу на њих, словенски кандидат Иван Набаргој био је „обичан и скроман газда из околине Трста“.¹⁴ Немци су истакли неког Филталера, а социјалисти Карла Унцекора, типографског радника.¹⁵

На изборе који су у Трсту и околини почели 24. фебруара 1897. изашао је 25.281 гласач. За др Хортиниса гласало је 14.109, за Набаргоја

¹² Исто, ПО, И/26, Трст 27. августа 1897, пов. бр. 137(2554).

¹³ Исто ПО, И/26, Трст 10. јуна 1897, пов. бр. 74(1736).

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, ПО, И/26, Трст 22. фебруара 1897, пов. бр. 5(550).

6.741, а сви остали за Унцекора. Таква победа Италијана ојачала је италијанску иреденту у односу на Словене. Значајно су јој допринели државна и општинска власт и органи, и то не само у првој курији, већ и у трима следећим.¹⁶ Победничка Либерално-национална странка непомирљивих Италијана у Трсту и околини добила је свих пет мандата за Бечки парламент. Али, према конзулу Давичу, та њена победа за трећу и пету – општу курију – пре се могла сматрати „као пораз, пошто је читава војска чиновника поште, телеграфа и судова у последњем часу прешла на њену страну, а против Словена“. То је за Словене „била добит пошто је у јавност избило да италијанска већина стоји онако како се до тад мислило због чињенице о којој се у будућности мора водити рачуна да ће Словени постати компактна бирачка маса“. Конзул Давичо није видео перспективну будућност ни у изборној победи Либерално-народне странке за покрајински сабор и то са 28 кандидата према шест словенских, којих је раније било пет, као ни у труду Италијана и њихових пријатеља да на основу тога „изведу закључак да је Трст искључиво италијанска варош, као што је околина искључиво словенска територија“. Конзул је имао у виду чињеницу, како он каже, „ко год је боље упознао тршћанске прилике, морао је увидети да је италијанска изборна победа вештачка“, с обзиром да је тршћанско становништво састављено „из више народности које су само кокетирале са Талијанима пошто су се стидели да пређу на страну ‘Скјавона’, које су надувени Талијани до скоро презирали“. У свом резонувању конзул је имао у виду и последице друштвеног развоја тршћанске индустрије, која се више није могла ослањати само на Италијане, него и на Словене, као и то да се у арсеналу тршћанског „Лојда“ осећала „велика незгода што немају Словени никаквог школског образовања“, пошто су, тако необразовани, „врло вешти радници и били у сваком погледу поузданији од распуштених Талијана“. Не мање значајно за конзула је било и то „што су имућнији Словени почели да импонују тршћанском друштву својим породичним врлинама и темељним васпитавањем своје деце“. Давичо је полазећи од тврдње да „није требало много проницљивости да се са поузданошћу предскаже да је изборна победа Италијана почетак њихове кончине“, сматрао да је намесник Риналдини „могао радити шта хоће да од Трста и Истре направи поприште за оснивање италијанске покрајине у Монархији, Италијани у јавној политичкој борби морају да подлегну Словенима.“¹⁷ Он такође сматра да су прогресивне италијанске странке слабили тршћански социјалисти. Иако су захваљујући социјалистима Хортис, Мавронер и други корифеји италијанштине, на изборима 1897. године изабрани у Бечки парламент, у лето те године на

¹⁶ Исто, ПО, И/26, Трст 25. фебруара 1897, пов. бр. 593.

¹⁷ Исто, ПО, И/26, Трст 10. јуна 1897, пов. бр. 74(1736).

њиховим конференцијама се веома негодовало, нарочито „против италијанског лармације у тршћанској општини Рашковића, пореклом пољског Јеврејина“, који је „важио за трибуна италијанске странке“ и који је „ужасно терорисао само Словене“. Пре тих социјалистичких конференција у Трсту нико није могао ни сањати да ће „социјалисти, махом италијански иредентисти, окренути леђа, не само представницима иредентизма, него и тршћанским општинарима, који су газили где год и када су могли права словенског становништва у интересу италијанског радничког сталежа“.¹⁸

Италијански посланици из Трста, Истре, Горице и Тирола одмах су у Бечком парламенту основали свој „Италијански клуб“, који је бројао 19 чланова: пет из Трста, по три из Истре и Фриулиа и осам из Трента. Први им је задатак био да Словене оптуже за свирепост на изборима. Одговарајући на то, Лагиња и Спинчић, далматински посланици у Бечком парламенту, доказали су не само „потпуну неправедност оптужби италијанских посланика, већ су својом речитошћу и смелошћу учинили да Словени у Трсту и околини добију много у очима Тршћана“, који као да су почели увиђати „каква будућност предстоји Трсту и ко ће њиме владати“.¹⁹

Истовремено су Италијани, иначе господари ситуације у Трсту, од изборне победе за Бечки парламент очекивали „нов полет за утврђивање њихове превласти на Приморју“. Али, та победа и пораз Немаца су за кратко време отворили „Словенима у свим правцима јавног живота Монархије атмосферу која је Италијане бацила у велику бригу“.

Оно што се после избора 1897. испољавало у Трсту под италијанским иредентизмом, према конзулу Давичу, биле су „дечурлијске болесне навике“, које се у италијанском распуштеном уличном животу и народном питању нису много измениле. И даље је то за Италијане било „једно од најтугаљивијих питања у свим местима различитог националног састава“. У Трсту је 1897. било Словена 40.000 од 160.000 становника, док су остало били Италијани, већим делом грчког, немачког, јеврејског и словенског порекла. Италијана, поданика Италије било је само 20.000. Због тога се, према конзулу Давичу, италијанска Либерално-народна странка и после избора 1897. упињала „свим силама и служила свим средствима да што више полатинише околину и очува италијански карактер вароши Трста“.²⁰

Пошто су Италијани напустили иредентистичку политичку пропаганду и прихватили јавна права аустријских грађана, „опажала се нарочита наклоност аустријских политичких власти према њима, као и очигледна тежња да они преко Трста задобију у Истри превласт над Словенима“. Циљ власти је био „да се Словени у Истри отцепе од суседних словенских

¹⁸ Исто, ПО, И/26, Трст 27, августа 1897, пов. бр. 137(2554).

¹⁹ Исто, ПО, И/26, Трст 10. јуна 1897, пов. бр. 74(1736).

²⁰ Исто, Трст 27, августа 1897, пов. бр. 137(2554).

покрајина, како би се спречило бујање аспирације Словена“. Конзул је, примећујући успех власти у примирењу Италијана у односу на њихову раније понашање и запажајући њихову искренију приврженост Аустрији у односу на ранију иредентистичку тежњу, имао утисак „као да су аустријске власти имале налог да жртвују опробану лојалност истарских Словена, и да Трст и Истру сматрају као политичко попрште домаћих Италијана“.²¹

У тако повољној ситуацији за Италијане, у децембру 1897. је почео да ради Земаљски сабор Трста и околине само са италијанским посланицима, јер је свих шест словенских заступника изјавило да неће да учествују у раду „док не добију задовољење на изјаву дату у Сабору још 1895. године“, да „саборска већина не води рачуна о културним потребама словенског становништва у околини“. Правдали су се тиме да је „попис становништва показивао да су Словени били у огромној већини према другим народима“, као и „да су словенски заступници ограничени у слободи говора у Сабору, у којем им публика прави сметње и увреде“. На такву изјаву Словена, саборско руководство, као носилац и заштитник италијанизације Трста и околине, није се ни осврнуло. Приликом отварања Сабора, у присуству барона Конрада, саветника тршћанског намесника и 30-ак заступника, његов председник Домитијери, који је истовремено и председник тршћанске општине, истакао је да Трст и околина на основу сопственог Статута имају аутономна права управне и извршне власти као ни једна друга варош у Монархији, нагласивши и то „да законски предлози које би Сабор поднео влади и парламенту на одобрење нису готови“, па би „за тада требало на седницама претресати извештаје саборских референата о покренутим питањима на ранијим седницама“.²² Конзулу Давичу се чинило, да је говор кмета тршћанске општине Домитијерија протекао у „несигурности која је однедавно обузела овдашње општинске факторе“, који су се питали да ли „заиста имају та и толика права“. Имао је у виду тумачење интерполације шесторице словенских посланика, који нису учествовали у отварању парламента, али и позадину одбране италијанизације, пензионисањем намесника Риналдинија.²³ Још док се у јесен 1897. говорило о стављању Риналдинија у „стање покоја“, највише су се томе радовали тршћански Словени. Сматрали су да намесник, и поред све чиновничке коректности, ничим није задужио Словене који су у његовом подручју били у огромној већини, јер није користио свој моћни утицај да их одбрани од неправде градских власти, које су махом у рукама Италијана.²⁴

²¹ Исто, ПО, И/26, Трст 25. маја 1897, пов. бр. 50(1558).

²² Исто, ПО, И/33, Трст 28. децембра 1897, пов. бр. 78(169).

²³ Исто, ПО, И/33, Трст 15. јануара 1898, пов. бр. 14(158).

²⁴ Исто, ПО, И/26, Трст 24. новембра 1897, пов. бр. 171(3358).

Риналдини се није мирио са пензионисањем. Кад га је, крајем 1897, аустријски министар трговине на кратко поставио за административног саветника друштва „Лојд“, преко Италијана почиње да ради на томе да уместо барона Калхбрега буде постављен за председника друштва. Томе су се опирали Словени бојећи се „његовог антисловенског расположења“.²⁵ И поред свих напора и његових веза, посебно међу клерикалцима, пензионисан је. Пензионисање човека који је државу служио више од 35 година, конзулу Давичу се чинило „као да је унеколико карактерисало општу ситуацију у Монархији, и било у тесној вези са парламентарним изборима“. Чак су и његови противници пензионисање сматрали као „ненадокнадиво за административну службу и управу“ и „ретку појаву у јавној служби Монархије“. Доводећи намесниково пензионисање у везу са постизборним груписањем фракција у Бечком парламенту, конзул Давичо сматра да је он „пао као жртва Словена“, иако против њега нису износили „праве доказе“, осим приче да је био „непријатељски расположен и да им није пријатељ, јер се зове Риналдини, родом из Падове“. Конзул Давичо, коригујући то што је и сам у почетку рада у конзулату у Трсту поверовао да је „Риналдини кочио културни развитак Словена“, сад се уверио да је он био „само савестан административни чиновник и ништа друго“ и да је, као такав, „у толикој мери зазирао од политике да се није могао снаћи када је у намесништву створена интензивна борба између народности на Приморју, не успевајући више, да свом високом положају у довољној мери да аустријско обележје“. Уместо да се из намесништва утврђивала „идеја аустријске државне заједнице“, тршћанска општина „са својим италијанским либерализмом“ се истицала као средиште политичког живота у области намесничког политичког делокруга. Неправда тршћанске општине која је, како каже конзул Давичо, „била заиста непријатељ Словена“ и „једно чудовиште у Аустрији“, приписана је „погрешно Риналдинију“. И поред тога, гроф Бадени, председник аустријске владе, био је принуђен да, на тражење Чеха и Словена у Бечком парламенту, „да Риналдинију миг да поднесе молбу за пензију“. Риналдинијево стављање у „стање покоја“ затекао је барон Гауш, који га је и пензионисао, што је за Словене „била нека врста сатисфакције“. Иако, по свему, тај указ барон Гауш није радо потписао, „није од тога хтео да прави велико питање“. Због тога је Риналдинијево пензионисање учињено „са великом штедњом и на необичан начин“. Поред одликовања Орденом гвоздене круне I реда, дата му је цела пензија од 8.000 форинти и годишња помоћ из царске благајне од 2.000 форинти, а постављен је и за члана административног савета друштва „Лојд“ са хонораром од 4.000 форинти.

²⁵ Исто, Трст 25. децембра 1897, пов. бр. 192(3690).

Имајући све то у виду, конзул Давичо је исправио још једно раније мишљење: „да је Риналдинијева заслуга за Аустрију што су Италијани изашли из иредентистичке активности и почели учествовати у парламентарном животу Аустрије“, наводећи сада да су тршћански иредентистички Италијани „добили миг непосредно из Италије, како би се из Беча чуо њихов глас и цео свет сазнао за фракције и италијанске аспирације у Аустрији“. И пре тога у Бечком парламенту је постојала италијанска фракција из Тирола и Тријента, „састављена од затуцаних католика“, која није „показивала никакве симпатије према Италији и Савојској династији, већ је нагињала Италији римског папе“. Кад је за Риналдинијева наследника постављен гроф Гос, који је службовао у Трсту и познавао тршћанске прилике и личности, Словени су се надали „да та промена није само промена личности већ промена принципа“. Примећивало се одмах да он неће „трпети самовољу општине“.²⁶

У до тада увек победничкој, италијанској Либерално-народној странци у Трсту и околини, у октобру 1899. наступио је „озбиљан расцеп“. Иако је „верно чувала италијанске позиције Трста, расцеп унутар странке потекао је услед непрекидног трвења између општинског председника Дампијера и општинске делегације, која се три пута недељно састајала ради већања о општинским стварима“. Повод за расцеп је било то што је Дампјери, кога су у Трсту уопште сматрали за способна, поштена и озбиљна човека, а којем се замерало „што је сувише ауторитативне нарави, која не трпи никога да му се опире“, од општинског одбора тражио да бира између његовог и делегацијског кандидата за новог директора администрације. А када је изабран његов кандидат, одмах су оставке, које су и уважене, поднели највиђенији чланови делегације.

Када је дошло до расцепа у Либерално-народној странци, на челу једног тора стајао је Дампјери, а на челу другог, ветерани тршћанске аутономне општине: Венцијан, Д'Анђели, Пиколи, Бенуси, Вентура и др. Та подела је приморала тршћанског намесника грофа Госа, да на основу Статута тршћанску општину позове да 15. марта 1900. приступи избору новог општинског одбора, пошто се он и даље једном годишње претварао у покрајинску скупштину – дијету – за Трст и околину. У предстојећим изборима се, с обзиром на поделу странке, очекивала и подела њених гласача и напредак крила Социјалистичке партије, која је нарочито ојачала у Аванти и Лавро, са „тенденцијом да се и даље користи том поделом“. У исто време су Словени „многа клонули“ ради одласка грофа Баденија са власти и обрта у аустријској политици, који је довео до повлачења наредбе о употреби словенског језика.²⁷

²⁶ Исто, ПО, И/33, Трст 15. јануара 1898, пов. бр. 14(158).

²⁷ Исто, ПО, И/16, Трст 15. октобра 1899, пов. бр. 86(3161).

На тим изборима у Трсту и околини ослабило је крило Либерално-народне странке – „прогресисти“, а ојачали њени противници. „Прогресисти“, дотадашњи искључиви господари, нашли су се пред једном фракцијом, тј. пред почетком формирања једне противничке странке у сопственој странци, која се називала „демократском“. Та фракција некадашњих прогресиста, иза које су се крили клерикалци и италијански обојени социјалисти, победила је у четвртом изборном телу, док је у осталим прогурала многе личне противнике дотадашњих заступника из прогресистичке странке. Услед тога, та странка је на изборима морала да потенцира италијански патриотизам, али се уверила да у Трсту није довољно „парадираће застарелим иредентистичким програмом, већ да је требало водити рачуна о захтевима социјално-демократских нижих сталежа овдашњег становништва“. Како је и поред њихове многобројности, победа на изборима зависила само од њих и њихове добре организације која им је недостајала, опет су победили прогресисти, тј. Либерално-народна странка. Њихова победа конзулу Давичу изгледала је привидна. По њему, није се знало „каква ће им изненађења донети у трогодишњем периоду, сами они заступници које је она рачунала у своје чланове“. Конзул је сматрао да, ако „клерикали и побожни Домпијери, који је изабран у два тела, буду и даље тако вешто маневрисали масом, може и Трст као и Беч осванути једног дана у антисемитском расположењу, што би богата грчка колонија у Трсту једва дочекала“. Предграђа Трста, у којима су живели само Словени, изабрали су Грегорина, Рибара, Горјуга, Ваповца и Доленца. Само у шестом предграђу – Серволи, изгубио је словенски кандидат, даровити адвокат Аврам, а победио италијански кандидат. Избором врло популарних, одважних и речитих тршћанских адвоката Грегорина и Рибара, као и богатог Горјуга, са великим познанствима у отменим круговима Трста, било је конзулу Давичу „залог да Словени буду први пут достојно заступљени у савету и Сабору вароши Трста“. Очекивало се да они ступе у некаку нову фракцију и образују опозицију прогресистичкој странци.

Описујући изборе у Трсту и околини 1900. године, конзул Давичо каже да се општински савет, односно саборско заступништво, на позив законских атрибуција намесника бирало сваке треће године, а састојало се од 54 саветника или заступника. Њих 48 бирано је из вароши Трста, а осталих шест из предграђа: Сервола, Ројано, Просеко, Баркола, Опћина и Скоркла. Варошке заступнике су бирала четири варошка изборна тела, која су састављена према имовном и друштвеном стању бирача, а свако је бирало по 12 заступника.

У трогодишњем раздобљу после избора 1897. општински, односно саборски заступнички рад, према конзулу Давичу, био је плодан „у епохалним творевинама за напредак Трста, и као вароши и као најважнијег

аустријског пристаништа“. Зајмом од 10 милиона форинти, који је држава дала на основу споразума са општином, коренито је мењана обала за пристајање и грађење докова и посебно модерних саобраћајних грађевина. Осим тога, решено је питање водовода, електричног осветљења и канализације. Тај рад се углавном приписивао председнику Дампјерију, за кога Давичо каже да је „администратор пуне озбиљности и чистих руку“. Одмах је почео да се ослања „на сиротињске класе и хришћанске побожнике“. Тиме, и уз помоћ новопокренутих листова демократско-социјалне боје, принудио је дугогодишње тршћанске трибуне: Д’Анђелија, Пикола, Вентуру, Венецијана и др. да „у једном споразумном административном питању поднесу своје оставке“.²⁸

У мајским изборима 1900. за представнике тршћанске општине и тршћанског сабора изабран је, уместо Дампјерија, др Сандринали, тршћански адвокат, „човек научничке благодати и части“. Конзул Давичо је сматрао да је он био „једини подесан да утиша заваду, која је почела да хвата корена у општини“. Тим избором нису били задовољни конзервативци и клерикалци, предсказујући „општинској администрацији даље немарности и корупцију“. По њиховом мишљењу, томе да стане на пут био је у стању „само бивши кмет Дампјери, човек поштен и паметан“. Конзулу Давичу је било интересантно да је уз „овог мистичког трибуна“, који је издавао новине под називом „Аванти“, стајало много социјалиста из хрватско-словеначког лагера. Држао је да је „прилика да нови кмет неће потпомагати листове као што су ‘Аванти’ и др., који ничу као отровне печурке, чим демагошки елементи осете на управи амбициозну или револуционарну сферу“. Конзулу је по свему изгледало да ће влада „првом приликом покушати да доведе старог кмета, како би, својим изазивачким темпераментом, приметну кавгу између тршћанских Талијана, и међу њима створио расцеп“.²⁹

После избора 1897, не случајно, 28. августа исте године, у град је стигао чувени италијански књижевник и човек којег је уважавао италијански народ, Едмондо де Амичис, како би се очувала и ојачала италијанизација. Доводећи његову мисију у службу италијанизације која је на изборима „претрпела фијаско“, што је тршћанске Италијане побудило „на озбиљније мере“, конзул Давичо је у њој „видео велики успех за Италијане“. Имао је у виду Де Амичисов „престиж као ватреног талијанског патриоте који је уживао међу Италијанима у земљи и ван ње баснослован углед“. Према конзуловом сазнању, писањем читанке за децу „И Сиоре“ („Срце“) он је „начинио у италијанској пропаганди чуда“. Та књига је у Трсту растурана у 250.000 примерака и „није било куће у којој се

²⁸ Исто, ПО, И/17, Трст 31. марта 1900, пов. бр. 27(696).

²⁹ Исто, Трст 15. маја 1900, пов. бр. 39(1392).

италијански говорило, а да је није имала, иако је у Аустрији била забрањена за децу у школи, зато што је написана заиста генијално, и да је стварала силну љубав према Италији“. Због тога је конзулу било „потпуно разумљиво што се у Аустрији сматрала врло револуционарна“. На пишевом доласку у Трст ангажовали су се највише италијански иредентисти, у жељи да прекину неповољна струјања „која су претила да растуре италијанску пропаганду“. Ценећи резултате Де Амичисове читанке и код неких српских породица и вредност књиге коју је и сам прочитао, конзул Давичо је сматрао да је „врло подесна за буђење националне свести“, па је држао да би Министарство просвете и црквених дела Србије требало да је набави и проучи, предложивши да је неко преведе – од Симе Матавуља, Јована Ђаје или Љубе Јовановића, до Богдана Поповића. Сматрао је да би та књига могла да се подеси у корист српске мисије.³⁰

Размимоилажење Италијана и Словена у Трсту 1898. није било чудно пошто су се поделили и у вези са процесом против Емила Золе у Француској. Тај догађај је у толикој мери посео душу свих друштвених слојева тршћанског становништва, да су, водећи туђу бригу, заборавили домаће проблеме. На страни француске владе и антисемитског покрета били су Словени и Грци, чији су припадници представљали „фанатично најотменију и најбогатију класу овдашњег становништва“, док су Италијани и италијанизовани мелези били против тога и стали су уз Зола, којем су „непрекидно слали честитке телеграфским путем“ и без „разумевања великих етничких и друштвеноправних начела“, која су била дубља основа борбе која се тада водила у Француској.³¹

СЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК, ШКОЛСТВО И КУЛТУРНА ДРУШТВА

Национално буђење Словена заострило је ситуацију са Италијанима у Трсту и околини у вези са употребом италијанског језика у католичкој цркви и школи. У свим политичким институцијама италијанизација је од почетка 90-их година XIX века почела назадовати. Српски конзул Мариновић је 1890, полазећи од доминације пробуђене словенске народне свести у политичком животу Трста и околине, нарочито у изборној борби, отпору италијанским аспирацијама, распореду становништва и његовој социјалној структури, предвиђао „боље прилике за Словене“. Сматрајући да су Италијани претежно настањени у градовима, да су у свим селима малобројнији у односу на Словене, да у варошима преовладава, у социјалном смислу, свет занатлија и пролетера који је великим делом био пода-

³⁰ Исто, ПО, И/26, Трст 27. августа 1897, пов. бр. 137(2554).

³¹ Исто, ПО, И/33, Трст 31. јануара 1898, пов. бр. 18(286).

ник Италије, конзул истиче да тај свет „претежним делом није био везан за своју нову отаџбину“ тј. Аустрију.³²

Штитећи италијанизацију после избора 1897, италијански свештеници из Трста, Истре и Горице почетком јуна те године одржали су тајни састанак у Трсту. Разговарали су о мерама „за гашење словенског духа у католичкој цркви“ и могућностима гашења службе словенске литургије у појединим црквама у Приморју. То питање добија на озбиљности услед утицаја политике и страха „вештачких“ Италијана Приморја, посебно Трста, да им од Словена прети опасност. Од избора за Бечки парламент, намера Италијана да се користе јавним правима аустријских држављана и донекле напусте иредентистичку политичку пропаганду, извела је политичке власти Трста из „дотадашње резерве“. Они више нису били „онако опасни као што су били некад“, и њихова приврженост Аустрији „била је много искренија од иредентистичке жудње“. Наклоност власти у Приморју према Италијанима у Трсту и Истри, конзул Давичо је протумачио као тежњу да Италијани у Истри добију превласт над Словенима, како би се она отцепила од суседних словенских покрајина и како би се спречило „бујање аспирација Словена“. На основу тога, конзул је закључио да му изгледа да су тршћанске „политичке власти имале налог да жртвују опробану лојалност истарских Словена“ и Трст и Истру „сматрају као политичко попрште домаћих Италијана“.

Поред помагања Италијана у изборима и подстицања истребљења словенског језика из католичке цркве, политичка власт у Трсту је тршћанског бискупа, великог пријатеља Словена, присилила да поднесе оставку. На његово место су успели да доведу бискупа Штерка, „човека без икакве енергије и иницијативе и у свему услужном политичким властима“. У истом циљу је уклоњен и духовник из Ројана, у околини Трста, који је мисе служио на словенском језику, а на његово место постављен је Италијан. Имајући то у виду, конзул Давичо каже да се „народ од те цркве одбио и размишљао да пређе у православље“. У циљу задобијања Словена за италијанске проповеднике, у Трст је намерно дошао извесни италијански фратар Теодосије, који се одликовао изванредном речитошћу. Као фанатичном калуђеру, Италијани су му придавали „неку чудотворност“. За његову мисију конзул каже: „овај вечити калуђерски глумац је проповедима освајао словенски свет из Трста и околине“.³³

У италијанизацији и аспирацији Италије на Словене у Трсту и Приморју наводно је снажно деловало добротворно друштво „Народна лига“ (Liga nazionale), које је безобзирно радило на томе да се у општинама у којима су живели искључиво Словени постављају италијански свештени-

³² Исто, ПО, И/13, Трст 1. августа 1892, пов. бр. 86.

³³ Исто, ПО, И/26, Трст 20. маја 1897, пов. бр. 50(1558).

ци и проповедници, а да се потискују словенски, нарочито они који су чинодејствовали на словенском језику. „Народна лига“ је почетком 1898, у недостатку италијанских, „навалила са свију страна да доведе италијанске свештенике из Тирола, док не стигну они млађи који су претходне године упућени у италијанске богословије“.

Италијанска „Народна лига“ и друга добротворна друштва непрестано су приређивали „вельоне“ (маскенбале), на којима је, према конзулу Давичу, „царевала слобода највећег расипништва“. Све те забаве биле су део „народне политике пренесене у салоне и дворане“. Како је велика словенска игранка „Делавског потпорног друштва“ у Трсту показала конзулу Давичу, да се „ниво манира словенског становништва знатно подигао“ и да се уопште међу њима опажа „велика збиља да у цивилизацији не заостају за италијанским и поиталијанским становништвом“. Посебно је нагласио, да, и поред декорације италијанизованог друштва, у Трсту „међу словенским живљем струји млада непокварена цивилизација“.³⁴

Стални обредни одбор (Конгрегација за свете обреде) у Риму 1898. расписом је, у циљу италијанизације, забранио употребу глагољичке службе у словенским црквама у Приморју. Та забрана у Истри се односила на цркве у којима се та служба није вршила непрекидно најмање 30 година. Забрана је довела до ликовања Италијана, јер су мислили да је „тим ударцем занавек сахрањена стара словенска служба у католичким црквама“. Али, та претерана нетрпељивост Италијана према народним осећањима словенског католичког света изазвала је такву реакцију да је, не само тај обредни римски распис остао празно слово на хартији, него је у вишим круговима развио општу акцију у духу словенства“. Због тога и новог расположења Римске курије према Словенима, италијански кругови у Трсту су постали врло забринуте, јер је до тада „италијански клер највише помагао Италијанима да одржавају своју надмоћ над Словенима у Трсту и Истри“. У вези са заоштреним односима Италијана и Словена око употребе словенске службе у католичкој цркви у Приморју, конзулу Давичу је било карактеристично то што се „тршћански бискуп др Штерк чинио невешт у жалбама које су долазиле непосредно и преко новина од Италијана из Истре и Пореча, што им се деца крштавају словенским молитвама“. То питање било је нарочито карактеристично у Пазину, у којем је, упркос отпору Италијана, отворена хрватска гимназија, због тога што је једна италијанска породица прекинула крштење новорођенчета и вратила се кући због молитве на словенском језику. Власти су јој на жалбу одговориле „да се подвргне постојећим обредима“, а ни бискуп јој није помогао. Тим је она осујетила намеру Италијана да се „за црквене обреде грађана – крштења, венчања и сахране – не обраћају никако хрватским

³⁴ Исто, ПО, И/33, Трст 31. јануара 1898, пов. бр. 18(286).

свештеницима“, и, како каже конзул Давичо, да их „игноришу као што су Срби у Херцеговини, нарочито у Мостару, чинили претходних година“, тј. за време покрета за црквено-школску самоуправу.

У сталном порасту незадовољства и залажући се за италијанизацију Словена, италијански политичари, не само у Италији, него и на аустријском Приморју, протестовали су врло оштрим изразима Римској курији, тражећи да се „не иде тако далеко у попуштању обредних латинских традиција, ради задовољења аспирација појединих народности“, с обзиром да се њима „руши само основно јединство католичке римске цркве“. На основу свега тога, конзул Давичо је судио да „Талијанима тада нису помогле ни поруке ни претње, јер су обзири политичке природе, бар за тада, надјачавали њихове протесте“. Према конзулу, на тим основама је почивала политика Римске курије у вези са језиком у цркви, пошто је свемоћни Леугер у Бечу за своју Социјално-хришћанску странку задобио све Словене Трста, Истре и Крањске. Он је у том циљу често долазио у околину Трста, где су живели искључиво Словени, и преговарао са њиховим вођама: Нобергером, Аврамом, Рибаром, свештеником Мандићем и др. Његова странка, служећи се антисемитизмом, све више је задобијала католички клер, против напредних Италијана у Трсту, који су већим делом били Јевреји. Тиме је Хришћанско-социјална странка подстакла раздор у тршћанској аутономној општини и у Трсту створила демократску фракцију, коју су чинили клерикалци и социјалисти.³⁵ За социјалисте у Трсту, конзул Давичо каже да су се „снажили и играли, као нигде на другом месту у Монархији“, да са „јаком дисциплином и ужасном збиљом освајају терен“, да њихови зборови „импонују страховитом одлучношћу“. На челу су им била два Словена: италијанску групу предводио је Рашковић, а интернационалну Уцекар, „који је према овдашњој државној власти представљао једну силу“. Њихови листови „Аванти“, „Операио“ и др. уређивани су скоро брижљивије него други.³⁶

У односу на католичку цркву, основно школство у Трсту и околини било је скоро потпуно у италијанским рукама. После изузимања школа из надлежности католичке цркве, школство у тршћанској вароши и њеној околини нашло се под ингеренцијом општинског одбора. Он је, како каже конзул Давичо „жарио и палио“, како су „захтевали интереси италијанских организација“. У аутономном Трсту покрајински сабор и државне власти нису, како је то било у другим покрајинама Монархије, имале право мешања и надзора у школама. Услед тога, Словени у Трсту нису могли добити своје народне школе, као ни службу у некој грани општинске управе. У италијанизираном школству Трста, како истиче конзул Давичо, је „лежао црв“ који је „нагризао огромне повластице Тршћанске општине

³⁵ Исто, ПО, И/17, Трст 30. марта 1900, пов. бр. 27(969).

³⁶ Исто, ПО, И/33, Трст 31. јануара 1898, пов. бр. 18(286).

и рушио основе политичке превласти“;³⁷ јер су Словенима, као и осталим народностима у Монархији, члан 19. Земаљског устава и Државни закон о школама (14. мај 1896), давали право на отварање школе на матерњем језику и омогућавали општини да отвори школу свакој народности, уколико је она имала најмање четрдесеторо деце. Услед тршћанске аутономије, владајуће италијанске странке у општини и локалном сабору нису, ни после петнаестогодишње борбе, Словенима дозвољавале да отворе своју школу. У исто време, и поред тога што је годишњи буџет тршћанске општине за школство износио 650.000 форинти и што је у њој живело више од 10.000 имућних Словена, у Трсту – вароши, није подигнута ни једна словенска школска зграда. Општина је, годинама одбијајући молбу Словена, то урадила и 1897. године, иако јој је тада то препоручивала влада.³⁸ Одговор није добијен ни после изјаве словенских чланова тршћанске општине и заступника тршћанског сабора почетком 1898, приликом његова отварања, да неће учествовати у раду „док се не отклоне неправде у вези са отварањем словенске школе“, те повлачења изјаве и подношења интерполације. Кад се конзул Давичо обратио др Грегорину, вођи тршћанских Словена, са питањем зашто је то тако, добио је обавештења, која су не само „потпуно оправдавала поступак Словена, него су најтесније карактерисала односе између владајуће странке у Тршћанској општини и локалном Сабору и Словена који живе у Трсту“. Конзул је сматрао да неуспешна борба Словена није била без моралне добити, верујући да их је она „очеличила и упућивала да се помогну без општинске помоћи“. Конзул Давичо, залажући се за победу Словена у борби за отварање словенске школе, као залог за преображај Трста и словенизацију италијанизованог карактера његове вароши, те за то да Трст постане важан центар Југословена, нашао је за потребно да надлежног министра у Београду обавести о оном што је чуо од др Грегорина. По њему је у Трсту било више од 20.000 Словена, што је општинска статистика крила и сводила на 8.000, а све и да је тако, ту је морало да буде око 3.000 словенске деце, која су према закону морала да похађају школу. И поред званичног признања тршћанске општине да је у Трсту 1.200 словенске деце, она никако није хтела да у вароши отвори школу за Словене. Полазила је од тога да државни закон о школама није био обавезан за општину, јер га није изабрао покрајински сабор италијанизованог Трста. При томе се, уколико је то одговарало њеним интересима, придржавала појединих прописа тог закона. Због таквог делимичног примењивања државног закона, Словени су од тршћанског намесништва тражили да „примора Општину да она отвори у Трсту довољан број школа за словенску децу“. Али је,

³⁷ Исто, ПО, И/33, Трст 15. јануара 1898, пов. бр. 14(158).

³⁸ Исто, ПО, И/26, Трст 27. августа 1897, пов. бр. 137(2554).

намесник, од којег се није могло другачије ни очекивати, одбио све молбе, наводећи као разлог да варош и околина нису састављале једно школско подручје, а да у околини има довољно школа са словенским језиком које су могла, ако су хтела, да посећују словенска деца из вароши. Таква одлука стајала је у очигледној противречности са постојећим државним и саборским законом из 1882, односно 1885. године, који је тачно одређивао шта се подразумева „под варошком међом, а шта под околином“.

Због тога су Словени и упутили опширан меморандум аустријском министру просвете, којем су изнели више чињеница:

а) да је тршћанска општина изабрала начело да не отвара школе о свом трошку у вароши, осим на италијанском језику, ма колико да има деце других народности;

б) да су италијанске школе у вароши различите и по настави и по предавањима од оних у околини; прве су осморазредне, друге шесторазредне, у првим се пажња углавном посвећује трговинској и занатској настави, а у другим пољопривредним занимањима;

в) да је удаљеност околних школских места Барколе, Базовица, Катинара, Св. Ивана, Просека, Ројана, Св. Крижа, Серволе и Требњаха од вароши, толика већа од једног сата хода, што с обзиром на буре и друге временске непогоде којима су Трст и кршна околина изложени, словенској варошкој деци онемогућава да похађају школе ван варошке међе;

г) да у околним словенским школама нема довољно простора ни за тамошњу, а камоли варошку децу (нпр. школу у Св. Ивану је дужно да похађа 1.200 деце, а она једва прима 400);

д) да је према званичном школском годишњаку, 6.000 деце из околне дужно да похађа школу, а могло је да се прими само 3.000, те половина њих остаје без школовања;

е) да у наведеним местима околине, поред словенских, постоје паралелни разреди на италијанском језику за незнатан број несловенске деце, чији је основни циљ да привлаче словенску децу и сеју семе раздора међу околним становништвом.

Осим наведеног, у меморандуму нису изостављена политичка питања, као лојалност Словена престолу и њихове заслуге у бурним данима Монархије, али и неправде које им чине државне власти Приморја, удружене са италијанизованом општинском влашћу, а које с временом могу да отупе осећаје и врлине, и најпоузданији грађански елеменат Монархије учине равнодушним према напретку отаџбине. У вези са конзуловим питањем, да ли се Словени старају за своју децу из Трста и где она уче, др Грегорин је саопштио да је Друштво Св. Ћирила и Метода у Улици Св. Јакова отворило словенску школу, у коју се у почетку пријавило више од 1.500 деце, а примљено је само 500, због ограничених материјалних сред-

става. Осим тога, званични школски извештаји су показивали да италијанске општинске и немачке државне школе похађа 500 словенске деце. Та деца, кад одрасту, уче да читају и пишу словенски језик приступањем разним словенским певачким, гимнастичким, занатлијским, радничким друштвима и општинским удружењима, која су, како је говорио др Грегорин, „изврсно организована и снабдевена dobrim читаоницама“. Према њему, словенски заступници тршћанског сабора нису хтели да учествују у његовом раду све док се „не реши повољно питање о словенским школама“.³⁹

Оно што је тршћанска општина радила Словенима у вези са отварањем њихове школе у вароши Трст, држава Аустрија је радила тршћанској општини у вези с отварањем италијанског универзитета. То питање, као круна италијанизације Трста, покретано је с времена на време од 1866. године, а 1898. италијански посланици из Трста су поднели интерполацију у Бечком парламенту. Министров одговор оставио је неповољан утисак на грађане италијанске народности Трста. Због тога су Италијани Приморја организовали одбор, који су већином чинили правници и лекари. Он је, 2. децембра 1901, одржао састанак на челу са посланицима у Бечком парламенту. Били су то: Малфати – председник општине вароши Трста, адвокат Бруњара – председник задарске општине, адвокат Цилиопо, доктори Клева и Томази, чланови окружне скупштине Истре, адвокат Венути, председник горицијанске општине, и најзад, изасланици и председници општина свих већих и мањих околних вароши и низа других места.⁴⁰

Однос италијанизације и словенизације Трста и околине у фази развоја националног покрета почивао је на државној политици Аустрије, како према Италијанима, тако и Словенима. Док је владајућа већина у Аустрији била немачка, бечка влада је мирно гледала напор италијанских Тршћана да зауставе продирање и јачање Словена, чиме је, преко помоћи тршћанским Италијанима, покушала да спречи његово сједињење са Италијом. У томе је, у њиховој крајње иредентистичкој политици, била безуспешна. И када је немачка странка изгубила превласт у Аустрији и пала у други ред, бечка влада је почела показивати извесну наклоност према свим Словенима Јадранског приморја.⁴¹

ИТАЛИЈАНИЗАЦИЈА И СТРАНЕ КОЛОНИЈЕ У ТРСТУ

Италијанизација тршћанске власти у државној политици Аустрије имала је снажног одјека у друштвеној структури, политици и култури

³⁹ Исто, ПО, И/33, Трст 15. фебруара 1898, пов. бр. 27(428).

⁴⁰ Исто, ПО, И/15, Трст 3. децембра 1901, пов. бр. 81(3004).

⁴¹ Исто, ПО, И/26, Трст 27. августа 1897, пов.бр.137(2554).

бројних страних колонија у Трсту које су биле његов важан фактор. Све оне, услед свог пословања у Трсту са италијанским говорним језиком и администрацијом, биле су скоро италијанизоване, чак и оне које су имале велике индустријалце – енглеске и немачке.

Колонија Енглеза, некад „силна и моћна“, у друштвеном погледу опадала је из дана у дан „због суровости, неприступачности и нарочитог карактера“, због чега њени представници нису у тршћанском друштву уживали најбољи глас, чак су били у „омрази и са сопственим енглеским конзулом Херардом, изванредним човеком и карактерним Енглецом“.

Насупрот Енглезима, колонија Немаца, махом насељеника из Немачке, интензивно је напредовала. Представљали су је већим делом пословни ортаци старих солидних кућа из Хамбурга, Бремена и других градова, које је „карактерисала гостољубивост, образованост, отменост и избегавање мешања са космополитским друштвима помодних салона“. Немачка колонија у италијанизованом Трсту почела је врло живо да се бави политиком и снажно помаже немачку пропаганду преко друштва „Сидман“. Немачки генерални конзул у Трсту Станиус, будући врло имућан и гостољубив човек, посредовао је на зближавању својих земљака и угледних званичних кругова. Мерећи успехе које је немачка колонија учинила за сразмерно кратко време на пољу индустрије и трговине, српски конзул Давичо истиче, „мора се признати да је унеколико оправдана њена амбиција да од Трста створи други Хамбург“.

Српску колонију у Трсту, која је некада била богата и утицајна са везом великих трговаца, увозника и извозника, у то време су засенили Грци са својом колонијом. Од 70 милионера, колико их је у Трсту било 90-их година, Грка је било више од половине. Они су ван својих кућа водили „најенергичнији живот и фасцинирали свет својим еквиталима и накитима својих жена“. Иако су у Трсту имали најлепше палате, нико од њих „није водио отворену кућу, нити се у њиховим салонима окупљало космополитско тршћанско друштво“. Грци су се „држали сложено, посећивали и гостили, а према другим народностима су били врло искључиви и нетолерантни“. Грчка омладина, и женска и мушка, због васпитања и лепих друштвених манира, била је радо виђена у свим тршћанским салонима.

Од страних колонија у Трсту 90-их година XIX века, италијанизацији су највише подлегли Јевреји. И поред многог опадања друштвеног положаја Јевреја, назадовањем старе куће Морпурга, бившег председника аустријског „Лојда“, која се некада у луксузу надметала са најраскошнијом светском аристократијом, они су, било да су италијанизовани или не, владали јавним животом Трста. У томе их није спречавало ни то што у салонима нису играли доминантну улогу и што их патрицијска касина („casino“) никада није примала за чланове. Моћ им је почивала на томе што

се у рукама италијанизованих Јевреја налазила општина – дијета (сабор), сви привредни, финансијски, добротворни патриотски (италијански), па чак и католички заводи и установе. Јевреји су уз себе имали сву интелигенцију, лекаре, професоре, адвокате, уметнике и друге. За Италијане су одржавали луксузне клубове, доводили италијанске патриоте да држе конференције, позивали и примали позоришна друштва Италије, која раније нису смела долазити у Трст. Имајући у виду да су Јевреји на изборима са својим кандидатима продирали у општинско веће, сабор – дијету и бечки парламент, конзул Давичо једном речју каже: „Талијани у Трсту су Јевреји, који са собом воде 20.000 талијанских бедних и огладнелих радника и сву сервилну масу чиновника овдашње општине и многобројних подручних установа“. Тако су јеврејски банкари на дан 50-годишњице Устава Италије 1898. у Трсту приредили „јеврејски банкет“, банкет са подестом, при чему су председнику дијете показали посебну почаст, а одатле отишли тршћанском италијанском конзулу маркизу Сорањи да му честитају. У конзулову књигу за честитке се уписало више од 200 Јевреја. Председнику италијанског парламента Бианкерију из Трста су Д’Анђели, Камбож, Мауроднер (Јевреји), Хартис и други посланици бечког парламента послали „кратку али дрску телеграфску честитку да Италија ‘alto destino’ изврши срећно, одлучно и јуначки“. Исте ноћи, у свим тршћанским позориштима организоване су „страховите демонстрације, са галерија су бацани талијански тробојни листићи, а госпође и господа на балконима и у фотељама, махом Јевреји, махали су шареним рупцима“.

Најотменији друштвени салони у Трсту били су салони трију бароница: Лутерот, Рисмајер и Рајнелт. Прве две биле су удовице, а трећа, жена председника Тршћанске трговачке коморе. Мада су биле старије од 60 година, у својим салонима су „прикупљале све што је било најотменије и најимућније, без разлике на народност“. Њих три заједно су „састављале тршћанско космополитско друштво, којем су давале неки великоварошки облик“. Иако су, каже конзул Давичо, „подједнако котирале, све три су имале неке нијансе, које су их разликовале“: бароница Лутерот представљала је ратну морнарицу и немачку колонију, „а причало се да је за живота покојног адмирала Штернена њена протекција била свемоћна“. Бароница Ритмајер „окруживала се коминтентима државне и општинске власти, високим финансијерима и помало је терала италијанску политику“. Бароница Рајнелт, кћерка касапина, „потрошила је милионе да привуче у своје салоне чланове владајућих породица и највише аристократије, иако по васпитању и свом вулгарном укусу на те почести није имала право“.⁴²

⁴² Исто, ПО, И/33, Трст 28. фебруара 1898, пов. бр. 36(582).

ЛИСТ „НОВИ СРБОБРАН“ О ИТАЛИЈАНИЗАЦИЈИ

У каквој ситуацији су у Трсту у односу према италијанизацији били Словени, најбоље се види из текста загребачког „Новог Србобрана“ с насловом: „Хрвати и Срби у Трсту“. Због његове важности за питање италијанизације у Трсту, не само тада већ и раније, доносимо га у целини, са језичким осавремењавањем.

„Словенство у Трсту, иако не напредује, не назадује у оној мјери као што је до сада бивало. Још имаде много људи, који се претапају у море талијанства, али пред десетак година утапало се је све редом. Доста је узети у руке ‘La Guida di Trieste’, гдје су побиљежена имена талијанских становника, да се види, како би Трст данас био словенски град, да се Хрвати и Словенци нису поиталијанчивали и губили народну свијест. Преко половине свих имена садржаних у тој књизи словенског су поријекла, а од тих је опета већина Хрвата из Далмације. Нажалост, и Срби, унаточ најљепшој цркви у Трсту, унаточ црквеној опћини, унаточ школи, унаточ имућству и боље развијеној народној свијести него је код Хрвата и Словенаца, и они се већином утопише у талијанско море. Још их и данас има, који су српске православне вјере, а не знаду ни ријечи српски, још и данас многа дјеца постају згољни Талијани. Има случајева да Срби, пошто заборавише, или не научише матерински језик, промјенише и вјеру. Свакако, међу Србима рјеђи су случајеви, него међу Словенцима и Хрватима.

Словенци имаду бар своје школе у околици, у свим предграђима Трста, дочим Хрвати немају ниједне школе. Родитељи су присиљени слаати дјецу у талијанске или у њемачке школе, које су најбоље посјећене. Та су дјеца заувјек изгубљена за народ. А колико такве дјеце још и данас има? Огроман је број Хрвата настањених у задње вријеме у Трсту. Вуче их трговина вина, морнарство и радње у луци и на разним грађевним, трговачким и обртним подuzeћима. У самом граду чује се много више говорити хрватски него словенски, осим на тргу поврћа, гдје долазе продавати Словенци из околице. Није претјерано ако се узме да у граду има више од 10.000 Хрвата, не рачунајући оне који су се давно поиталијанчили. Ну шта ће бити од њихове дјеце? Тај упит боли, а тешко је на њ` без љуте боли одговорити, кад се даномице види процес поиталијанчивања. Знамо за случај, да је син (млади Далматинац) затајио рођену мајку, на бојазни да му пријатељи не дознаду да му мати није Талијанка. Није тај сам – има много таквих.

‘Далматински скуп’ је једино хрватско друштво у Трсту. Прошле зиме сваке недјеље давале су се дјечје забаве у дворанама ‘Скупа’, које су увијек биле дупком пуне хрватске и српске дјечице. На лутрији, осим

играчака, дијелиле су се и хрватске и српске почетнице, пјесмарице итд. Дјеца тако навикну у отмјеном друштву слушати хрватску ријеч, па ће се је и у граду мање стидити. Него све је то још мало. Осјећа се љута потреба хрватске школе. Срби имају своју, али због врло оправданих разлога не могу у њу примати хрватску и словенску дјецу. Кад би дружба Св. Тирила и Метода учинила корак за устројење хрватске школе у Трсту, нема сумње да би је тршћански Хрвати с обе руке подупрли и да би се школа могла сама уздржавати са доприносима родитеља и родољуба.

Сада су Хрвати заокупљени око једне друге мисли. Снују 'Хрватско потпорно радничко друштво', које је од пријеке нужде, ради огромне множине радника. С временом ће основати и морнарско друштво, те ваљда и пословницу за намјештање морнара и друштво за њихово осигурање. Све је то изведиво, а било би од непроцењиве моралне и материјалне користи.

'Јадранска банка' је на високо заснована, а скоро ће се осјетити потреба пучке штедионице. Ту би могла доскочити сама 'Јадранска банка', ударивши темељ таквој штедионици. Њој капитала не хвали, а да је хтјела могла се је утемељити троструком главницом. Банка лијепо напредује, а с временом ће се баш размахати важним финансијалним фактором у Трсту...⁴³

ИТАЛИЈАНИЗАЦИЈА У СТАТИСТИЦИ

Процес и степен италијанизације словенског и несловенског становништва у Трсту и околини најконкретније показују пописи становништва. Пописи из године 1846. и 1857. говоре да је у Трсту било Талијана и Фриулана 46.530, Немаца 8.480 и Словенаца 23.300, што је укупно износило 80.300. житеља. Статистика пописа становништва из 1880, коју је пет година касније извео Карл фон Чернинг и уз њу приложио карте, које су показивале искључиво околину и границе губерније, покрајина, округа, капетанија, судских срезова и катастарско-цензних општина, са обележеним главним местима у којима су се налазиле наведене установе, показивала је не само слику стања, већ и промене у односу на раније пописе. На карти су са пет различитих боја означени процентуални односи главних етничких подела и употребе језика становништва у дотичним пределима и то по народностима: немачке, италијанске, словеначке, хрватске и румунске. Од 144.844 становника у Трсту и околини 1880. из земаља угарске круне било је 4.133, Немаца из Немачке 928, Швајцараца 823, Француза 172, Енглеза 306, Турака и Египћана 684, Грка 808, Руса 55, Италијана из Италије 16.178 и других народности 242.

⁴³ Нови Србобран, Загреб, 6/19. Март 1906, бр. 50.

Званичну статистику Чернинг је преправио овако: Немаца 5.141, Италијана 88.887, Словенаца 26.262, Хрвата 126 и других 98. У тршћанској околини Словени су насељавали планинске и источне пределе, а Италијани су збијени уз море, нарочито око Аквилеје. Однос Италијана и Словена у Трсту и околини био је 88.100 према 133.019. Број Италијана је опадао чим се излазило из Трста.

Пописи становништва из 1846. и 1880. показују знатну денационализацију и италијанизацију Словена. У том раздобљу је број Италијана у Трсту и Фрулијану порастао са 46.530 на 88.887, Словенаца са 23.300 на 26.263, Немаца пао са 8.480 на 5.141, а Хрвата порастао са 126 на 244. Укупан број становника је порастао са 80.300 на 120.515 душа. Сводећи становништво по областима на Немце, Италијане, Словенце и Хрвате, Чернинг процентуално у Трсту и околини налази 74% Италијана, 22% Словенаца и 4% Немаца.⁴⁴

ЗАКЉУЧАК

Италијанизација Трста и околине у државно-правном оквиру Хабсбуршке монархије и у дубоком словенском свету, везана је за нарастање италијанског националног покрета од почетка Ризорђимента и у току активности на уједињењу Италије између 1792. и 1871, те каснијег иредентизма у тзв. неприпојеним и неповраћеним крајевима, који још нису били ослобођени. То су првенствено покрајине у алпској и словенској зони са измешаним италијанским, немачким, француским и словенским становништвом, или ранији млетачки крајеви Далмације, Боке Которске.

Пут италијанизацији Трста и околине утрла је цивилизацијска разлика између Италијана, Немаца, а посебно Словена. Његов барјак понео је иредентистички покрет који је настао у време велике Источне кризе (1876), а његове основе је положио отац националног покрета Гарибалди. Тежње иредентиста да уједине италијанске покрајине у Хабсбуршком царству су тачно територијално одредиле италијанске етничке области. При томе је умерена струја иреденте зону Горице, Трста и западне Истре сматрала етничком мешавином, на коју ниједан народ нема искључиво право, с обзиром на то да је ту крајем XIX века живело око 385.000 Италијана и 388.000 Словена.

Карактер италијанизације и њен замах променили су стварање савеза између Аустроугарске и Немачке, 1879, у који је ушла и уједињена Краљевина Италија. Како због тога италијански иредентизам није имао чврсту подлогу, у Трсту се он повукао у културу и тајне организације на

⁴⁴ Исто, ПО, И/13, Трст 30. јуна 1890, пов. бр. 25.

масонској основи и појачану улогу у локалној власти. С тим је италијанизација у Трсту и околини на источним јадранским обалама почела да назадује и поред доминантног романског и латинског елемента у том делу Јадрана. Трст је остао концентрисан међу неколико градова са набујалом италијанизацијом, чије су политичке границе Италијане одрезале од Аустрије. Напредовање цивилизације је уздрмало југословенски свет на обалама Јадрана и уназађивало италијански и италијанизацију. Италијанизација је културно обележавала Италијане, али их је уназађивала у сваком другом погледу у односу на југословенски свет. За венецијанске власти до 1797. Далмација је личила на италијанску земљу, а велики број словенских интелектуалаца се преко школе и образовања утопио у италијанску националност. У Трсту се италијанизују и немачки досељеници, па чак постају италијански националисти. Међу њима је постојала једна пангерманска струја, која је тежила немачком уједињењу, антисемитска по идеолошком опредељењу. Сами Јевреји Трста су се делили на пријатеље хабсбуршке владе, и присталице италијанске културне већине и носиоце њене власти на свим нивоима. Имајући у виду резултате италијанизације у Трсту и околини, хабсбуршка војска и католичка црква били су једини прави ослонац на којем је почивала аустроугарска власт, због чега је Трст и остао ван њених граница.

Dorđe Mikić

ITALIANISATION IN TRIESTE AND THE ENVIRONS IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

S u m m a r y

The Italianisation of Trieste and the environs in the state-legal framework of the Habsburg Monarchy and the far-away Slavic world relates to the emergence of the Italian national movement from the start of Risorgimento and during the activities on the unification of Italy between 1792 and 1871, including later irredentism in the so-called non-merged and non-returned areas, which were still not liberated. Those were mainly the provinces in the Alpine and Slavic zone with a mixed Italian, German, French and Slavic population, or earlier Venetian areas of Dalmatia and the Bay of Kotor.

The civilisational difference between Italians, Germans and particularly Slavs paved the way for the Italianisation of Trieste and the environs. The banner was carried by the irredentist movement, created at the time of the Great Eastern Crisis (1876), while the bases were laid by the father of the national movement Garibaldi. The irredentists' aspirations to unite Italian provinces in the Habsburg Monarchy were clearly determined by Italian ethnic territorial areas. The moderate irredentist movement considered the area of

Gorica, Trieste and western Istria an ethnic mix, to which no people had an exclusive right, given that in the late 19th century around 385,000 Italians and 388,000 Slavs lived there.

The character of Italianisation and its sway changed the creation of an alliance between Austria-Hungary and Germany in 1879, joined by the united Kingdom of Italy as well. As Italian irredentism thus did not have a solid foundation, in Trieste it withdrew to culture and secret organisations on a Masonic basis, while playing a stronger role within the local authorities. In this way, Italianisation in Trieste and the environs on the eastern Adriatic coast began to regress despite the dominant Roman and Latin element in that part of the Adriatic. Trieste remained concentrated among several towns with burgeoning Italianisation, while its political borders severed the Italians from Austria. Civilisational progress shook the Yugoslav world on the Adriatic coast and downgraded the Italian world and Italianisation. Italianisation culturally marked the Italians, but it degraded them in all other terms compared to the Yugoslav world. Until 1797, Dalmatia resembled an Italian area for Venetian authorities, and a great number of Slavic intellectuals merged into the Italian ethnicity through schools and education. German immigrants were also being Italianised in Trieste and were even becoming Italian nationalists. There was also a pan-Germanic movement among them, aspiring to German unification and anti-semitic by its ideological orientation. The Jews from Trieste were divided among those who supported the Habsburg rule and those who supported the Italian cultural majority and representatives of their authorities at all levels. Given the results of Italianisation in Trieste and the environs, the Habsburg army and the Catholic Church were the only real backbone on which the Austro-Hungarian rule relied, which is why Trieste remained outside its borders.